

SLOVO, ČASOPIS STAROSLAVENSKOG INSTITUTA U ZAGREBU

J. T.

18. ožujka 1982. navršit će se trideset godina od osnutka Staroslavenskog instituta u Zagrebu (od 1961. nosi naziv Staroslavenski institut „Svetozar Ritig”, a od 1. srpnja 1977. Staroslavenski zavod „Svetozar Ritig” Instituta za filologiju i folkloristiku). Njegov se rad nadovezuje na djelovanje Staroslavenske akademije koju je radi proučavanja staroslavenskog jezika i izdavanja staroslavenskih liturgijskih knjiga osnovao u Krku biskup dr Antun Mahnić. Premda je opseg rada što ga prema svojim statutima i u svome djelovanju ostvaruje Staroslavenski zavod u mnogome prešao prvotnu namjenu Staroslavenske akademije, glavni predmet znanstvenog istraživanja ostaje i danas hrvatski glagoljizam. Dosad je izašlo trideset brojeva časopisa *Slovo* i osam knjiga *Radova*. Od prvih brojeva *Slova* dijele nas tri desetljeća, pa ćemo se na njih osvrnuti sumarnije, dok ćemo za novije dati iscrpniji pregled, zadržavajući se više na građi o hrvatskom glagoljizmu, kako to odgovara sadržajnom profilu CCP.

Slovo, Časopis Staroslavenskog instituta u Zagrebu, Demetrova 11, dijeli se na: 1. Rasprave, 2. Ocjene i prikaze, 3. Osvrte, 4. Vijesti.

Dosadašnje brojeve časopisa uređivali su: Josip Hamm (br. 1–12), Vjekoslav Štefanić (13–24) i Anica Nazor (25 i dalje).

1/1952.

U kratkom, esejistički pisanom članku, *Slovo i riječ* (4–5) prvi odgovorni urednik novog časopisa i direktor Staroslavenskog instituta, danas već preminuli Svetozar Ritig, obrazložio je ime časopisa i označio njegove ciljeve: „... našu i općeslavensku riječ ispitivati u književnosti i javnom životu, i u sva tri oblika, u sva tri pisma kojima se ona od prvih početaka na našem tlu javljala”.

Fran Grivec, *Synthronos – sьprěstolьnъ* (str. 6–18). Dok u *Sin. euhol. sьprěstolьnъ* odgovara antiarijanskom homousios, u Domentijanovu *Žitiju sv. Save sьprěstolьnikъ* znači baštinik, nasljednik, a odnosi se na pape kao nasljednike apostolskog autoriteta.

Josip Hamm, *Glose u Radonovoj bibliji* (str. 19–33), najprije prikazuje dosadašnja istraživanja glosa i smatra da ih treba revidirati, jer su neki bohemizmi krivo reprodu-

cirani, drugi jednako mogu biti i kajkavizmi ili slovenizmi, a treći (počivališće, ot severa) ne mogu uopće pripadati češkom području. Isključiva reprodukcija ě kao e (npr. zetua < žetva i sl.) govori za unutarnje hrvatsko, kajkavsko područje, a nikako za čakavsko ili češko. Nedvojbeni je bohemizam glagolski prefiks roz-, fonološki manje zamjetljiv jer je težište na značenju glagola. To navodi na zaključak da je autor glosa mogao biti Čeh, koji ih je u vrijeme ustanovljenja zagrebačke biskupije pisao za prvoga zagrebačkog biskupa Čeha Duha.

Nikola Žic, *Glagoljsko pismo Nikole Modruškoga* (str. 33–35), smatra da je pismo nastalo između 1477. i 1480, a odlikuje se tolerantnošću prema pravoslavnoj crkvi i obranom staroslavenskog bogoslužja.

Frane Bulić, *Iz „Zapamćenja“* (str. 35–45). Jezikom starinskim i osebnim arheolog i povjesničar don Frane Bulić (1846–1934) opisuje borbu za glagoljicu nakon odluke Kongregacije obreda od 5. VIII. 1898, pripremanje i predavanje memoranduma kard. Rampolli.

2/1953.

Svetozar Ritig, *Jezik i govor ljudi* (str. 4–8). Esej, dio nedovršene veće studije; nabačeni su podaci o jeziku kao sredstvu sporazumijevanja i nosiocu kulturne djelatnosti u staroj Grčkoj i na području helenističke kulture.

Andrè Vaillant, *Ludu „fou“* (str. 9–13), na primjeru jedne riječi pokazuje kako bi slavisti, poput romanista, morali više pažnje posvetiti mlađim (crkvenoslavenskim) potvrdama kad već nemaju dovoljno starijih (staroslavenskih). To bi osobito moglo vrijediti za tekstove hrv. redakcije gdje se mlađi čakavski govor nadograđuje na staroslavensku tradiciju.

Josip Hamm, *Varijante u prijepisima hrvatskih glagoljaša* (str. 13–36). Metodološki problem razmatra analizirajući prijevod dvaju prvih poglavlja Jobove knjige, sačuvane u petnaestak hrvatskoglagoljskih brevijara (jedna trećina slijedi LXX, dvije trećine *Vulgatu*). Autor je došao do zaključka da treba razlikovati dvije skupine varijanata: 1. Opće varijante ovise o prevodiocu ili prepisivaču (ispuštanja ili dodavanja riječi i fraza, sinoptički i stilistički momenti); 2. posebne varijante su one kojih se prepisivač nije mogao sam dosjetiti, već se držao teksta koji je prevodio ili prepisivao. Općih varijanata redovito ima više i vrlo su različite, pa će filijacijske odnose trebati određivati na temelju posebnih varijanata.

Dmitrij Čičevskij, *K сонпосы о аумырзуу са Пѣмпа* (str. 37–41). Autoru se čini vjerojatnim da je Kuzma Prezbyter, sudeći po jednome njegovu govoru, znao za primjenu liturgije sv. Petra među slavenskim katolicima IX. i X. st., Hrvatima i Česima od kojih nam i potječu *Bečki*, odn. *Kijeviski listići*, najstariji spomenici te liturgije.

3/1953.

Fran Grivec, *Dikcija Assemanijevega glagolskega evangelistarja* (str. 5–34), smatra da je prepisivač Ass. radio mehanički, s malo pažnje i napravio mnogo pisarskih pogrešaka. Sačuvao je najveći broj slobodno prevedenih mjesta i unosio u tekst srodna mjesta drugih evangelista (usp. Mt 26–27), dodavao kratka egzegetska razjašnjenja ili ispuštao izraze koji otežavaju razumljivost i lakoću teksta. Isti grčki izrazi preve-

deni su na različitim mjestima različito; izvorni red riječi je napušten kada to smeta izražajnosti. — Autor osobito ističe povezanost teksta Ass. s tekstom hrvatskoglagoljskih misala.

Wilhelm Lettenbauer, *Zur Entstehung des glagolitischen Alfabets* (str. 35–50). M. Hocij („Die westlichen Grundlagen des glagolitischen Alfabets”) izvodi strukturu glagoljice iz ornamentike ranoga srednjeg vijeka te bi se glagoljica morala razviti na istarsko-mletačkom području u 8. st. iz pretkarolinških kurzivnih slova. Hocij upozorava na utjecaj Vulgate u staroslavenskom prijevodu Sv. pisma, na germanske elemente u najstarijim glagoljskim tekstovima, zatim na to da crnorizac Hrabar spominje uporabu grčkog i rimskog pisma „bez ustrojenja” kao i na to da se glagoljica najdulje održala u hrvatskim krajevima. W. L. upozorava na istraživanja Heinza Löwea koji smatra da je srednjovjekovna *Cosmographia*, pripisivana sv. Jeronimu, djelo salzburškog biskupa Virgila (došao 743. iz Irske i djelovao među koruškim Slavenima). U djelu je zabilježen alfabet, a neki znakovi vrlo nalikuju glagoljskim pismenima: to bi bio dokaz da je Virgil poznao glagoljicu i zabilježio je. U tom bi trebalo tražiti korijen jeronimovske teorije o postanku glagoljice.

Petar Skok, *Uslovi života glagoljice* (str. 50–63). U svjetlu onomastičkih i toponomastičkih podataka i kršćanskih termina koji naše područje povezuju s akvilejskom patrijaršijom autor promatra život glagoljice. U tu svrhu iznosi veći broj primjera: prezimena Mogorić, Mgorović i sl., imena Zdeda, Potepa; toponimi Oglej, Čedad, Gradež; termini upotrebljavani najčešće u glagoljskim tekstovima: podreka, prvad, plovani, sutal, korizma, krizma i sl. Nastoje dokazati da je misionarska djelatnost u hrvatske krajeve dolazila u VIII. i IX. st. iz Akvileje, odnosno da se glagoljica razvijala na području evangeliziranom iz Akvileje.

4–5/1955.

Erwin Koschmieder, *Die vermeintlichen Akzentzeichen der Kiever Blätter* (str. 5–23), ponovno pristupa istraživanju nadslovnih znakova u *Kijevskim listićima* i dolazi do zaključka da to nisu znakovi za akcente, kako se misli, nego da su to dva znaka za grčke spirituse i grčki apostrof, a zatim latinski ekfonetski znakovi: virga, punctus, clivis, podatus i porrectus. U mladoj slavenskoj crkvi misa se mogla celebrirati u određeno vrijeme i na rimski način. (Kasnije će biti o istom pitanju govor u *Slovu* 14/1964).

Fran Grivec, *Na semz Petrè* (str. 24–46). Ass. ev. ima riječi super hanc petram (Mt 16,18) prevedene: na semz Petrè. Autor smatra da se ne radi o neprevedenoj grčkoj riječi petra već da je promišljen egezegetski zahvat radi veće jasnoće i katehetskih ciljeva. (Slična su prilagođavanja citata u *Kločevu glagoljašu* i *Zakonu sudnom*). — Kodeks Ass. pisan je u okolici Ohrida, u kraju u kom je djelovao Kliment Ohridski, čuvar ćirilometodskih tradicija, o kojima govori i slika sv. Petra otkrivena 1951. u ohridskoj crkvi sv. Klimenta: Sv. Petar objema rukama podržava zgradu crkve oslonjenu na njegova leđa. Petar je, dakle, naslikan kao stijena na kojoj je crkva sagrađena (Mt 16,18). U manastiru Žiçi na sličnoj slici Petar drži crkvu nad svojom glavom. — Autor ove činjenice smatra dokazom čuvanja ćirilometodskih tradicija i podatkom o priznavanju Petrova prvenstva.

Jaroslav Šidak, *Kopitarovo bosansko evanđelje u sklopu pitanja „crkve bosanske“* (str. 47–62), smatra da kodeks ne daje nikakav podatak o bogoslužju „crkve bosanske“, a ostavlja otvoreno pitanje o mogućnosti istočnog obreda u „crkvi bosanskoj“. Kopitarovo ev. opovrgava tvrdnju o dualističkim elementima u nauci „crkve bosanske“ i podupire tvrdnju Račkoga da su bosanski krstjani prihvaćali knjige Svetog pisma na slavenskom jeziku bez obzira iz koje crkve potječu. Rukopisi „crkve bosanske“ većim su se dijelom sačuvali u srpskim manastirima.

Petar Skok, *Vazam* (str. 64–70). Vazam je postverbal od *vazeti* i dolazi kao objekt glagolima „jesti, blagovati vazam“ tamo gdje ev. tekst upotrebljava pascha. Riječ se upotrebljava na čakavskom, kajkavskom i slovenskom području (akvilejska patrijaršija i solinska nadbiskupija) pa treba pomišljati da je riječ vazam prilagođena upotrebi slično kao što je u romanskim jezicima nerazumljiva riječ pascha zamijenjena razumljivom pascua – paša, hrana. Ne smije se zanemariti ni zvukovna podudarnost *vazbma*: azim, koja je utjecala na terminologiju u drugim slavenskim jezicima.

Vladimir Mošin, *O podrijetlu Mihanovićeve ćirilske zbirke* (str. 71–84). Sređujući rukopise Mihanovićeve zbirke Mošin je proučio podatke o njima i pobio klevetu da je Mihanović do svoje zbirke došao otimanjem. Radi se o tipičnoj svetogorskoj legendi kakva se primjenjivala i u drugim slučajevima (najprije ponuda i prodaja, a onda opravdanje tobožnjim otimanjem). Nijedan rkp. nema podataka da bi pripadao Atosu, dok ih je većina makedonskog podrijetla; u Hilandar u pak ni u doba nastanka legende za nju nije bilo potvrda.

6–8/1957.

(*Slovo. Zbornik posvećen Josipu Vajsu prilikom 60-te godišnjice njegova dolaska u Hrvatsku*. 6–8. Staroslavenski institut u Zagrebu. Zagreb 1957.)

Ovaj trobroj posvećen je zaslužnom radniku na polju hrvatskoga glagoljizma, dr Josipu Vajsu. Prvi članak, *Josip Vajs*, (str. 3–9) sažeto, ali vrlo iscrpno i s mnogo dragocjenih pojedinosti daje pregled života i rada J. Vajsa, a time i sliku hrvatskoga glagoljizma na početku ovoga stoljeća.

Marija Pantelić, *Bibliografija izvornih radova J. Vajsa s područja hrvatske glagoljske književnosti* (str. 10–22). Građa je podijeljena u četiri skupine: 1. Znanstveni radovi; 2. Praktični rad na obnovi i usavršavanju staroslavenske službe Božje; 3. Izdanja ne-liturgijskih hrvatskoglagojskih tekstova; 4. Prilozi bibliografiji znamenitih ljudi. – Ovome je dodan izbor „Iz naše bibliografije o životu i radu prof. Vajsa“.

Fran Grivec, *Cyrillo-Methodiana* (str. 24–53). U prvom prilogu *Drevo prahmeno – jagoda izgnila*, autor upozorava da Savina knjiga u prijevodu Mt 12,33 za jedan grčki izraz, *sapros*, upotrebljava dva pridjeva radi veće izražajnosti. U prilogu *O Metodovem Nomokanonu* ističe se da je staroslavenski bio ne samo crkveni jezik već i jezik prikladan za građansku uporabu (pa je prema tome i njem. naziv *altkirchenslavisch* jednostran i netočan). Treći prilog, *Praški rukopis Italske legende*, nadopunja i razjašnjava rasprave Devosa i Meyvaerta (Ćirilov episkopat, autorstvo Italske legende i dr.).

Vjekoslav Štefanić, *Splitski odlomak glagoljskog misala starije redakcije* (str. 54–133). Odlomak je pisan poluoblom hrv. glagoljicom, i autor ga datira u XIII. st. Jezik je stsl.

hrvatske redakcije s pomlađenim vokalskim sustavom. Ističu se ikavizmi. Poluglas nije vokaliziran. Morfologija ima nekoliko osobitosti: g, sg. m. — ga mj. go; g, sg. f. — oe; u dekl. zamjenica u. pl. f. tje mj. ty. U terminologiji je nekoliko značajnih izraza: kornjanie, nad prinošeniem, porobrašnici (tako je i u *Beč. list.*); naziv svetitelja osamljen u glag. spomenicima. — Autor nije mogao identificirati molitve na blagdan sv. Nikole i sv. Ambrozije, dok ostale odgovaraju rimskom misalu. Biblijski tekstovi bliži su bosanskim negoli tekstovima u hrv.-glag. misalima. Riječ je dakle o zasebnoj redakciji misala, a ujedno primjer glagoljice u Bosni prije nego se degenerirala i izgubila.

Jaroslav Šidak, *Marginalija uz jedan rukopis „crkve bosanske” u mletačkoj Marciani* (str. 134–153). Rkp. XIV–XV. st. srodan Hvalovu rkp.-u, ne daje nikakvih podataka o dualističkom učenju bosanskih krstjana. Iluminacije kodeksa pokazuju pozitivan odnos pripadnika „Crkve bosanske” prema štovanju svetaca i Starom zavjetu.

Vladimir Mošin, *Rukopis pljevaljskog Sinodika pravoslavlja* (str. 154–176). Analizom srpskih tekstova Sinodika u usporedbi s grčkima i bugarskima proizlazi da su postojale tri redakcije (1235, 1286–92, 1330). Imena bosanskih heretika čini se da su unesena u drugu redakciju (arhiepiskop Jakov).

Blaže Koneski, *Ohridska književna škola* (str. 177–194). Premda je grčko pismo bilo u upotrebi u Bugarskoj i Makedoniji prije glagoljice, glagoljici pripada prvenstvo kao sustavu. Odlučujući razlog prevlasti grčkog pisma (odn. ćirilice) u Bugarskoj bila je njena uhodanost, a ćirilica je i administrativno nametnuta. Hrabar je mogao braniti samo glagoljicu, jer je nju stvorio svet čovjek, Ćiril. — Učenici sv. Braće odupirali su se kompromisu (grčko pismo prošireno novim znakovima) i okupljeni oko Klimenta i Nauma stvorili novo žarište glagoljske pismenosti — Ohridsku školu. Zasluga joj je što je čuvala tradiciju i širila staru redakciju tekstova u susjedne krajeve. Mnogi arhaični tekstovi — posredstvom Ohridske škole — sačuvani su u bogumilskim rukopisima.

Josip Hamm, *Starohrvatski prijevod „Pjesme nad pjesmama”* (str. 195–230). Tekstu *Pj. n. pj.* u hrv.-glag. brevijarima, u kojima je dijaloški podijeljena, autor pristupa kao prijevodu književnog (umjetničkog) djela. Rezultat je autorove analize pozitivan: glagoljaški prevodilac osjećao je ritam. Same od sebe nametale su se strofe, ali je sve ostalo na ritmički usklađenom recitativu. Premda nema „ruke velikog umjetnika”, otkrivamo nastojanje oko ljepote i sklada i susrećemo mučne početke hrv. umjetničkog pjesništva koje će dati prave plodove u renesansi. (Raspravi je dodan tekst *Pj. n. pj.* prema Vat. III. 6).

Đorđe Sp. Radojičić, *Jedna pozajmica u najstarijoj srpskoj crkvenoj pesmi* (str. 231–235). U obje službe Simeonu Nemanji nalazimo slična prilagođavanja prema službi Simeona Stolpnika, pa autor zaključuje da je isti čovjek priređivao obje službe, a s mnogo se razloga vjeruje da je to bio sv. Sava.

Radoslav Katičić, *Schemata Gorgieia u jednoj staroslavenskoj ispovjednoj molitvi* (str. 236–246). Nizanje riječi istog završetka u jednoj stl. ispovjednoj molitvi po svom je postanku povezano s grčkim retoričkim homoioteleutomom, ali se po svojoj funkciji od njega razlikuje. Dok su takve riječi u grčkoj retoričkoj prozi označavale vrhunac teksta, ovdje je nizanje riječi istog završetka postalo osnovni formalni ele-

ment strukture. Stilski se dakle oblici razvijaju u kontinuitetu ovisno o promjeni društvene situacije i piščevim zadacima.

Branko Fučić, *Bašćanska ploča kao arheološki predmet* (str. 247–262). Dimenzije i proporcije ploče, oblik i likovna koncepcija prednje plohe govore za to da je ploča kao plutej (pregradna ploča) pripadala septumu (pregradi između prezbiterija i lađe). Prema stilističkim elementima ploča pripada razdoblju u koje su je datirali povjesničari i paleografi (konac XI. ili početak XII. st.).

Marija Pantelić, *Hronološki elementi u Ročkom misalu* (str. 263–277), pokazuje kako su se glagoljaški komputisti služili elementima za određivanje uskrсне nedjelje. Ročki je misal pogodan za to jer ima više kronologijskih elemenata nego drugi misali.

Milivoj Pavlović, *Znak њ i njegove glasovne vrednosti* (str. 278–291), smatra da „đerv” nije bio u prvotnom alfabetu već se razvio kasnije za vrijednost glasa đ. U hrv. glagoljici ima vrijednost j i autor iznosi neke sugestije za daljnja istraživanja.

Toma Matić, *Dvije orijentalne tuđice u starih hrvatskih pisaca* (str. 292–296), tumači podrijetlo i značenje tuđica segrdom, segrdomdžija (trkom, konjanik) i hemjava (trg, metež, buka).

Mladen Bošnjak, *Sačuvani primjerci prve hrvatske tiskane knjige* (str. 297–310), kupio je podatke o primjercima *Misala* iz 1483. Sačuvano je 10 primjeraka (pet u Hrvatskoj i pet u inozemstvu) i četiri odlomka (u Hrvatskoj). Kako nijedan primjerak nije posve sačuvan, iz uspoređivanja proizlazi da bi potpun misal morao imati 220 listova.

Josip Vrana, *Tko je pisao najstarije dubrovačke ćirilske isprave* (str. 311–334). Istraživači nisu do sada mogli ustanoviti pisara devet isprava dubrovačke vlastele iz sredine XIII. st. Na temelju istraživanja autor smatra da ih je pisao latinski notar Paskal. Isprave su pisane poluminuskulom, koja se (smatra autor) razvila u Dubrovniku pod utjecajem latinske minuskule, a tek je onda prenesena u Rašu.

9–10/1960.

Fran Grivec, *Iz Ćirilove književne škole* (str. 5–13), polemizirajući s nekim slovenskim filozozima nastoji dokazati da Drugi frizinski spomenik po sintaksi, književnim oblicima, idejnom sadržaju i spajanju zapadnih i istočnih elemenata nosi pečat ćirilometodske djelatnosti.

Ivan Ostojić, *Benediktinci glagoljaši* (str. 14–42). U kratkom pregledu autor je obradio „podrijetlo, nastambe i uspomene benediktinaca glagoljaša u Hrvatskoj”. Autor smatra da su „nasljednici Metodovih sljedbenika... morali prihvatiti regulu sv. Benedikta”, kao što su to učinile i jače monaške udruge na Zapadu. – Sigurno se glagoljalo u pet opatija, a benediktincima pripisuje autor nastanak *Kločeva glagoljaša*, *Bašćanske ploče* i *Povaljskog natpisa*, dok su imali udjela u nastavku *Miroslavljeva ev.* (minijature), *Hrvojeva misala*, *Reimskog ev.*, *Lucidara* i dr.

Josip Hamm, *Apokalipsa bosanskih krstjana* (str. 43–104). Autor smatra da je tekst bosanske apokalipse bliži glagoljskom izvoru, samo što su glagoljski tekstovi kasnije (XIII–XV. st.) prilagođivani Vg. Uz ćirilske tekstove veže je podjela na glave; ali ta je

podjela grč. podrijetla pa je u glag. tekstovima mogla biti naknadno uklonjena. Veza s glagoljaškim područjem odaje i glagoljski zapis u rkp. krstjanina Radoslava. — Odras patarenskog vjerovanja možda je donekle Apk 11,19 (odbijanje materijalnih crkava) i 22,2 (stablo života). — Raspravi je dodan potpuni rekonstruirani tekst i građa za uspoređivanje.

Dva priloga obrađuju čisto lingvistička pitanja: Hans Rothe, *Unpersönliche Regentia mit dem Infinitiv in Altkirchenslavischen* (str. 105–128) osvjetljuje upotrebu infinitiva u bezličnim konstrukcijama, s čime je tijesno vezana kategorija stanja i modalna upotreba infinitiva; Mojzesz Altbauer, *Scs. locativus pluralis vs Sodomehs* (str. 129–133), smatra da 1. pl. ovakvog tipa odražava grčki biblijski predložak, a njegove su zamjene (izvedenice i pridjevi) dokaz bilingvizma solunske Braće.

A. M. Strgačić, *O tzv. fingiranoj pričesti pod drugom prilikom*, dokazuje da konstitucija splitskog nadbiskupa Ponzonija govori o običnom uzimanju vina nakon pričesti (ablucija), kakvo je bilo i drugdje uobičajeno.

11–12/1962.

Svetozar Ritig (5–12). Osvrt na život i rad preminulog osnivača i direktora Staroslavenskog instituta msgr. dra Svetozara Ritiga (umro 21. VI. 1961.) napisao je Vjekoslav Štefanić. Prikazana je Ritigova znanstvena, pastoralna, mecenatska i politička djelatnost (Staroslavenski institut — u spomen svome osnivaču i dobrotvoru — zove se ubuduće Staroslavenski institut „Svetozar Ritig“).

Vladimir Mošin, *O periodizaciji rusko-južnoslavenskih književnih veza* (13–130). Potaknut referatima na Slavističkom kongresu u Moskvi 1958. autor je obradio problem rusko-južnoslavenskih veza, vodeći nas kroz mnoštvo podataka, od prvih književnih dodira u X. st. do XVII. st. Po obilju iznesene građe i dokumentiranosti sudova ova je studija sigurno jedan od najplodnijih radova ove vrste.

Fran Grivec, *Vprašanja o Konstantinu in Metodu* (131–147). Autor saopćava rezultate svojih posljednjih ćirilometodskih istraživanja, iznesene sustavno već u djelima *Konstantin und Method* (Wiesbaden 1960) i *Constantinus et Methodius Thessalonicenses* (Zagreb 1960).

Josip Hamm, *Marulić i „Judita“* (148–166). Premda imena ljudi i mjesta u Marulićevoj Juditi pokazuju da se Marulićevo djelo ne zasniva na cksl. prijevodu knjige o Juditi, autor dolazi do zaključka da je Maruliću bio poznat hrvatskoglagoljski prijevod Judite, jer upotrebljava neke izraze (selik, meč, grdinja, pruzi i dr.) koji dolaze na istome mjestu kao i u hrvatskoglagoljskim brevijarima. Na kraju autor s pravom ističe potrebu da se Maruliću — pored dosadašnjih vrijednih studija — posveti iscrpna monografija, koja će Marulićev jezik razmotriti s obzirom na splitski dijalekt onog vremena, na jezik hrvatske pismenosti koja Maruliću prethodi, i na utjecaje s kontinenta, donošene preko glagoljskih liturgijskih knjiga.

Branko Fučić, *Glagoljski natpis iz Šterne (1541)* (167–180). Krstionica župne crkve u Šterni predstavnik je kasnogotičke kamenice za krštenje. Kasnije je barokizirana, ali je tada klesar oštetio glagoljski natpis, koji Fučić rekonstruirao ovako: ČFKA (=1541) PRE ER(O)L(I)M PL(O)V(A)N MOH(O)R DRŽ(A)VN(I)K Š(TERNSKI).

Vjekoslav Štefanić, *Problem rječnika južnoslavenskih redakcija staroslavenskog jezika* (181–186). Ovaj referat sa Slavističkoga kongresa u Ljubljani 1961. jest izvještaj o dotadašnjem radu na ekscerpiranju hrvatskoglagoljske građe za staroslavenski rječnik u Staroslavenskom institutu. Dane su ujedno sugestije za daljnji rad na neobuhvaćenim južnoslavenskim područjima.

13/1963.

Ovaj broj Slova posvećen je 1100. godišnjici stvaranja slavenske pismenosti. Među priložima istaknuto mjesto zauzima uvodni rad Vjekoslava Štefanića *Tisuću i sto godina od moravske misije* (5–43). Autor je vrlo iscrpno – premda u malo riječi – obradio moravsku misiju, književni repertorij koji su sv. Braća ostavila u baštinu svojim učenicima i, konačno, sudbinu djela sv. Braće kod slavenskih naroda, posebno kod Hrvata. Zbog jednostavnosti izlaganja i iscrpnosti građe ova radnja mogla je biti u trenutku izlaženja, kao što je to jednom rečeno, „priručnik ćirilometodske tematike”.

Josip Hamm, *Hrvatski tip crkvenoslavenskog jezika* (43–67). Autor je Iznio glavne momente u razvojnom putu cksl. jezika kod Hrvata; ne ulazeći u podrobnu obradbu jezičnog sustava, dao je samo opće odrednice razvoja potkrijepljene relevantnim primjerima. Autor je ujedno odredio jezično i društveno mjesto hrvatskog tipa cksl. jezika u usporedbi s drugim redakcijama. S obzirom na posebnu koncepciju i funkciju cksl. jezika na hrvatskom tlu, autor razlikuje četiri razdoblja: 1. indigena redakcija stsl. jezika do XVI. st., 2. protestantska epizoda (ne strogo cksl.), 3. rusificirana redakcija hrvatskog tipa cksl. jezika (od XVII. st. do 1893), 4. novohrvatska redakcija (od 1893).

Anica Nazor, *Jezični kriteriji pri određivanju donje granice crkvenoslavenskog jezika u hrvatskoglagoljskim tekstovima* (68–86). Na jeziku Ivančićeva zbornika autorica pokušava statistički utvrditi karakteristične osobine po kojima se neliturgijski tekstovi razlikuju od liturgijskih u fonetici, morfologiji i sintaksi. Posebno naglašava da se sudovi o jeziku ne mogu donositi za cijeli zbornik, jer pojedini dijelovi mogu imati vrlo istaknute cksl. osobine, dok će u drugima prevladavati narodni jezik.

Thorvi Eckhardt, *Theorien über den Ursprung der Glagolica. I. Allgemeine Voraussetzungen für die Entstehung von Schrift und Alphabet* (87–118). Autorica, polazeći od ispitivanja i rezultata I. Gelba, istraživača hetitskih hijeroglifa, da se, naime, u razvoju pisma ne može preskočiti nijedna razvojna faza, odbacuje mogućnost da bi se glagoljica mogla razviti iz „zagadočnih” znakova, koje su neki sovjetski učenjaci doveli u vezu s „ruskim pismenima” iz ŽK. Po njezinu mišljenju ne može se glagoljica razviti iz tih znakova bez strukturnog predloška nekoga drugog alfabeta. (Radnja, na žalost, nije završena, jer su ovdje – kao što je u podnaslovu istaknuto – obrađene samo opće pretpostavke za nastanak pisma i alfabeta).

Gregor Čremošnik, *Srpska diplomatska minuskula* (119–138). Autor iznosi rezultate proučavanja razvojnog procesa srpske diplomatske minuskule i njezino širenje u Dubrovnik, Bosnu, Albaniju, Bugarsku, pa i Ugarsku i na sultanov dvor.

Valentin Putanec, *Refleksi starodalmatoromanskog pridjeva sanctus u onomastici obalne Hrvatske* (137–176). Nakon popisa toponima i antroponima (njih oko 140) u 24 varijante (sut-, sud-, suc- itd-) autor pruža lingvističku i povijesnu analizu pojava

koje se u građi susreću, ističući potrebu daljnjih mikrotoponimskih istraživanja.

Marija Pantelić, *Život posvećen ćirilometodskoj problematici* (povodom 85-godišnjice života prof. dra Frana Grivca), (177–193). Ovaj prikaz života i znanstvenog rada svečara, zajedno s bibliografijom radova, ugledao je svjetlo kad je dr Fran Grivec već bio umro (26. VI. 1963), ne navršivši 85. godinu života od kojega je preko 40 godina posvetio proučavanju ćirilometodske tematike.

Olga Nedeljković, *Prilog proučavanju leksike panonskih žitija* (194–202). Riječ je o analizi pokušaja prijevoda (na latinski i na slavenske jezike) izraza iz žitija za koje autorica predlaže svoj prijevod: *vъstropъty* (ŽK 4) – stranputica, *dъvy tvoręšte* (ŽK 6) – izvodili su uvredljive prizore, *iznice* (ŽM 9) – molećivo, *usuъbъše* (ŽM 17) – stavivši u kovčeg.

14/1964.

F. V. Mareš, *Azbučna básenъ z rukopisu Státni veřejné knihovny Saltykova-Ščedrina v Leningrade* (5–24). Azbučna pjesma koju autor obrađuje odlikuje se time što joj stihovi počinju ne samo slovima po azbučnom redu, već cijelim slavenskim nazivima slova (azъ , bogъ ...). Pjesma je napisana u jedanaestercu sa slobodnom cezuro, a bila je namijenjena za pamćenje glagoljske azbuke. Budući da se i jerovi smatraju slogovima, autor pjesmu datira u prvu polovicu X. st. i smatra da joj je autorom mogao biti sam Konstantin-Ćiril.

Olga Nedeljković, *Akcenti ili neume u Kijevskim listićima?* (25–51). Pitanje su dosad rješavali mnogi (usp. također Slovo 4–5, str. 5–23). Autorica prikazuje dosadašnja istraživanja i nakon ponovne analize i usporedbi dolazi do zaključka da je ipak riječ o grčkom prozodijskom sistemu prilagođenom za slavensko pismo. Kad bi bile neume morali bi biti obilježeni svi slogovi, a to nije slučaj u Kijevskim listićima.

Biljana Stipčević, *Marčanska varijanta „Skazanja o sloveseh” Črnorisca Hrabra* (52–58). Nova varijanta *Skazanja* s našeg terena nosi u leksici, pravopisu i ornamentici bugarska i moldavsko-vlaška obilježja. Nekoliko karakterističnih izraza u varijanti daje joj posebnu važnost među dosad poznatim tekstovima. Kratkog radnji dodan je prije-pis *Skazanja* i četiri snimka teksta.

Franz Zagiba, *Der historische Umkreis der Kiever Sakramentarfragmente* (59–77). Autor pokušava osvijetliti neka pitanja vezana uz Kijevske listiće, tumačeći ih suvremenim običajima u akvilejskom patrijarhatu i salzburškoj nadbiskupiji. Budući da u Kijevskim listićima nije sačuvan kanon mise, autor pomišlja na mogućnost da on nije bio ni preveden, već da se molio na latinskom. U doba kad je nastao prijevod sakramentara, *secreta* se već općenito molila potih, dok Kijevski listići imaju iznad teksta neume, što pretpostavlja da se tekst recitirao ili pjevao. A i naziv molitve *nadъoplatъmi* prijevod je izraza *oratio super oblata*, a ne novijeg termina *secreta*.

Jože Pogačnik, *II. brižinski spomenik kot literarno-zgodovinski problem* (78–100). Tekstu II. frizinškog spomenika pristupa autor s estetskoga gledišta. Stilskom analizom dolazi do zaključka da je to crkvena pjesma koja se svečano recitirala, a sadržajno se uključuje u zapadnoevropsku literaturu svoga razdoblja. II. frizinški spomenik samostojno je literarno djelo, koje je preuzelo od tradicije kvalitetne utjecaje i od kojega datira slovenska književnost.

Od manjih priloga u ovom broju valja spomenuti radnju V. Putanca: *Tekstološki i jezični problemi u Povaljskom kartularu* (101–109) i bibliografski prikaz glagoljskog bukvara iz 1530. (A. Nazor, *Kožičićev bukvar*, 121–128).

15–16/1965.

Ovaj dvobroj Slova posvećen je direktoru Staroslavenskog instituta prof. Vjekoslavu Štefaniću prigodom 65. godine života i 35. godine znanstvenog rada. Marija Pantelić prikazala je život i rad svečara u prilogu *65 godina vjernosti zavičaju* (5–12). Dodana bibliografija (12–18) naučnih i stručnih radova prof. Štefanića broji (do 1965) 135 pozicija.

Olga Nedeljković, *Još jednom o hronološkom primatu glagoljice* (19–58). Genetsko i kronološko prvenstvo glagoljice autorica dokazuje rekapitulirajući dosadašnje argumente i dodajući im posebno analizu odnosa mekih i tvrdih konsonanata u fonološkoj strukturi Čirilova dijalekta, odnosno njihov refleks u najstarijem glagoljskom grafijskom sustavu.

Gunnar O. Svane, *Kopenhagenski glagoljski misal* (59–93). Novopronađeni misal u Kraljevskoj biblioteci u Kopenhagenu prema paleografskim karakteristikama i prema pashalnoj tablici može se datirati na kraj XIV. st. Na temelju niza jezičnih, osobito fonetičkih pojava, autor smatra da je kodeks nastao na otoku Krku, odnosno pod utjecajem krčkih govora. Dio tekstova pokazuje u pojedinostima stanovite sličnosti s kodeksima Bartola Krbavca, premda se odnos Kh. misala prema spomenutim kodeksima treba smatrati — po autorovu mišljenju — zasad nerazjašnjenim. U kanonu mise ovaj misal pokazuje u značajnim točkama podudaranje s vatikanskim kodeksom III. 4 (iz početka XIV. st.), dok biblijski tekstovi odaju tragove razvoja teksta prema Vulgati. — Autor je, s pravom, mnoga pitanja ostavio otvorena, jer je po sadašnjem stanju poznavanja stvari to jedino i moguće, kad nam je većina kodeksa poznata samo bibliografski, a tek neki detaljnije. Koliko se iz studije može zaključiti, autor je iskoristio sve mogućnosti da pronađeni kodeks jezično, tekstualno i kulturno-povijesno smjesti među hrvatskoglagoljske misale.

Marija Pantelić, *Glagoljski brevijar popa Mavra iz godine 1460.* (94–149). Drugi novopronađeni kodeks jest brevijar iz XV. st. Nakon iscrpnog bibliografskog pregleda i analize kalendara koji pokazuje mnogo orijentalnog utjecaja, autorica je izdvojeno obradila dva posebno zanimljiva i značajna teksta: novu varijantu službe u čast sv. Braće i službu u čast sv. Ilije proroka. Tekstovi ćirilometodskih službi uvijek svraćaju na sebe pažnju jer se ubrajaju među najstarije stsl. liturgijske tekstove. Nova se služba razlikuje od dviju dosad poznatih varijanti, a zanimljiva je osobito po tome što sadrži u čitanjima jutarnje Pohvalu Ćirilu Klimenta Ohridskog, ali sa stanovitim lokalnim obilježjem; prema tekstu službe sv. Braća rođena su u Solinu u Dalmaciji, od roda cara Dioklecijana i pape Gaja, preveli su *knjige hrvatske* i dr. — Služba u čast sv. Ilije proroka otvara novo poglavlje u povijesti hrvatskoglagoljskih liturgijskih tekstova, jer je kult Ilije proroka mogao ući u glagoljaške knjige iz istočnih i zapadnih izvora, premda ova služba nosi zapadna obilježja — Premda brevijar popa Mavra zbog jakog kroati-ziranja nije predstavnik dobrog ksl. jezika, njegovo kulturno-povijesno značenje — zahvaljujući u prvom redu odličnoj radnji kojom nam je predstavljen — u daljnjim istraživanjima bit će veliko.

Vladimir Mošin, *Metodološke bilješke o tipovima pisma u ćirilici* (150–182). Autor smatra da se u slavenskoj paleografiji svakako moraju zadržati već ustaljeni nazivi tipova pisma i da se nikako ne smiju zamjenjivati terminima iz latinske paleografije. Obradujući pojedine tipove (ustav, poluustav i brzopis) dolazi do zaključka „da nijedan tip pisma ne može da bude uzet kao 'osnov paleografskog posmatranja' u općem smislu”. Svaki je tip mogao u nekom razdoblju preuzeti vodeću ulogu, a utjecaji između pojedinih tipova pisma nisu samo jednostrani, već obično uzajamni.

Herta Kuna, *Redakcije staroslovenskog kao literarni jezik Srba i Hrvata* (183–199). Kad je riječ o razvoju stsl. kao literarnog jezika kod nas, treba govoriti najmanje o dva strogo diferencirana razvojna smjera, koji su rezultat društveno-političkih povijesnih prilika. Nedostatak međusobnih dodira između tih dvaju smjerova bio je posljedica pripadanja dvjema različitim crkvenim organizacijama. Na istočnom području razvoj jezika uklopljen je u grčko-istočni svijet, dok je na zapadnom području stsl. jezik izoliran i više prepušten utjecaju narodnoga govora, pa je to lakše postao osnovom književnog jezika nove renesansne književnosti. — Na području Bosne razvija se prelazna redakcija, koja se ne može jednostavno pribrojiti ni istočnoj ni zapadnoj, premda je povezana i s jednom i s drugom, a zadržala je i neke posebnosti (tipično čuvanje arhaizma). Ipak ta redakcija nema onolike važnosti kao druge dvije jer je njen razvoj prekinut dolaskom Turaka, i kasniji književni rad u Bosni ne može se smatrati nastavkom književne djelatnosti XII–XV. st.

Od manjih radova u ovom broju valja spomenuti: Milivoj Pavlović, *Jedinstvo zapisa Gligorija dijaka* (200–203) i dva priloga Valentina Putanca: *Postanak riječi poguslo* (204–207) koja se izvodi iz grčkog apo glosses, i *Pjesnički pokušaji Pavla Modrušanina* (208–213), prilog o mnemotehnički stihovanom tekstu o početku godišnjih doba.

Anica Nazor, *Dvanaesteračka legenda o svetom Jeronimu* (214–224). Glagoljskoj knjizi Transit sv. Jerolima (Senj 1508) dodana je dvanaesteračka pjesma u čast sv. Jeronima. Pomišljalo se da bi autor te pjesme mogao biti M. Marulić. Nakon ponovnih istraživanja i uspoređivanja, autorica dolazi do zaključka da pjesma nije prevedena s talijanskog, da prevodilac Transita nije autor pjesme, da bi autor pjesme mogao doista biti Marulić, ali da on nije prevodilac senjskog Transita.

Nada Klaić, *Historijska podloga hrvatskoga glagoljaštva u X. i XI. stoljeću* (225–281). Analiza izvora i povijesnih činjenica dovela je prof. Nadu Klaić do novih pogleda na život i razvoj hrvatskoga glagoljaštva u X. i XI. st. „Glagoljica nije bila političko sredstvo otpora u smislu koji su joj davali slavisti. Glagoljizam nije nikakav pokret, niti ima ili može imati u X. i XI. st. nacionalnu osnovu kakvu je ponekad zamišljala hrvatska historiografija. Ta glagoljica postaje pismo Hrvata izvan granica tadašnje Hrvatske!” Slavenski liturgijski jezik i glagoljica bili su ograničeni na područje dalmatinskih biskupija, na područje koje je pripadalo dalmatinskoj marki, i slavenski jezik i glagoljica tamo nisu ilegalni već odobreni jezik u crkvama protupape Honorija II. Premda je područje glagoljice, uspoređeno s područjem Hrvatske Trpimirovića, maleno, i premda autorica prikazuje glagoljaštvo u drugom svjetlu negoli smo to bili navikli, smatra da „glagoljica ostaje najdragocjenija kulturna tekovina i Južnih Slavena i Hrvata”.

Jaroslav Šidak, *O autentičnosti i značenju jedne isprave bosanskog „djeda” (1422)* (282–297). Autor dokazuje da je isprava koja se obično smatrala falsifikatom I. T. Mrnavića ipak autentična, premda ju je Mrnavić djelomično preradio.

Herbert Jelitte, *Probleme und Aufgaben einer strukturalistischen Darstellung der altkirchenslavischen Deklination* (298–347). Autor nastoji strukturalističkom metodom utvrditi razvojne procese pojedinih deklinacijskih paradigmi u stsl. jeziku i promatra popratne fonološke i morfološke suprotnosti između deklinacijskih oblika. Utvrđivanje padežnih sustava daje nam objašnjenje o produktivnosti pojedinih padežnih nastavaka, a ujedno omogućava otkrivanje padežnih pozicija i neutralizacija.

17/1967.

Olga Nedeljković, *Poluglasovi u staroslavenskim epigrafskim spomenicima* (5–36). Epigrafski spomenici dokazuju da je evolucija poluglasova u glavnim crtama išla istim razvojnim putem na cijelom južnoslavenskom području. Za kraj X. i za polovicu XI. st. epigrafski spomenici potvrđuju čuvanje poluglasa u etimološkom položaju, dok kasniji podaci govore o sekundarnim poluglasovima i počecima redukcije. U XI. st. daju epigrafski spomenici otprilike istu sliku kao i rukopisni. Kako su epigrafski tekstovi manje vezani za tradiciju od rukopisnih, ukazuju na postojanje dijalekatskih varijanata unutar stsl. kanona. Osobito je pak značajno da se jednojerova tradicija ustalila već sredinom X. st. i to nam može pomoći u datiranju rukopisnih tekstova.

Marija Pantelić, *Elementi bizantske himnologije u hrvatsko-glagoljskoj himni Hrstv vskrse iz mrtvih* (37–59). Na tekst himne iz III. vrbničkog brevijara upozorio je još 1913. Vinko Premuda, no u ovoj radnji tekst je cjelovito obrađen. Riječ je o pjesmi koja se pjevala pri obredu uskrsnuća, a vuče prodrijetlo iz prvih razdoblja slavenske pismenosti. Osnovne elemente ove pjesme mogli su na kvarnerske otoke donijeti još učenici sv. Braće. Kad se rezultati ove radnje povežu s rezultatima proučavanja tekstova iz brevijara popa Mavra (usp. M. Pantelić, Slovo 15–16, 133–137) dobivamo novu sliku o raznolikosti tekstova koji su sačuvani u glagoljskim liturgijskim kodeksima.

T. Eekman, *Juraj Križanić et ses idées sur l'orthographe des alphabets latin et cyrillique* (60–94). Autor prikazuje razvoj Križanićeva pravopisnog sustava primijenjena u različitim djelima, ističući osobito kolebanja oko pisanja fonema *i*, *ŕ*, *j* i mekih suglasnika. Prikazani su i drugi Križanićevi pokušaji, u njegovo doba neshvaćeni i napadani, a prekasno objavljeni i upoznati u slavenskom svijetu.

Christian Alphonsus Van den Berk, *Zur Problematik der südslavischen Dialektausgliederung* (95–112). Postojanje jednog prajužnoslavenskog jezika moglo bi se – po mišljenju autora – dokazati samo u slučaju da se dokaže da je u pradomovini postojala jezgra općih i isključivih crta u onim dijalektima od kojih su se kasnije razvili južnoslavenski dijalekti. Da bi dokaz bio uvjerljiv, trebalo bi dokazivati povijesni kontinuitet tih crta i kao općejužnoslavenskih i kao isključivo južnoslavenskih. Međusobni pak utjecaji među dijalektima uvijek djeluju, a osobito će biti važni za proučavanje štokavskog narječja.

Jaroslav Šidak, *Bosanski rukopisi u Gosudarstvenoj publicnoj biblioteci u Lenjingradu* (117–124). Autora su ovi rukopisi zanimali samo s obzirom na problem „crkve bosan-

ske". Ne pronalazi u opisanim rukopisima nikakvih dualističkih elemenata, a ni redosljed novozavjetnih knjiga ne odgovara redosljedu katarskog obrednika. Tri od ukupno šest rukopisa sadrže i apokrifne tekstove, što upućuje na zajednički predložak.

Ivan Ostojić, *Još o sadržaju i pismu Povaljskoga kartulara* (125–135). Na tumačenja V. Putanca u Slovu 14, 101–109, iznosi autor – izvrstan poznavalac povijesti benediktinskog reda u Hrvatskoj – niz kritičkih primjedaba.

Ivanka Petrović, *Literatura o Ćiril i Metodiju prilikom 1100. jubileja slavenske pismenosti* (136–188). Ne treba govoriti o tome od kolike koristi može biti stručno obrađen pregled vrlo obilne literature koja je na različitim stranama i s različitim gledišta obrađivala ćirilometodsku i uopće paleoslavističku tematiku prigodom 1100. godišnjice moravske misije sv. Braće. U ovom broju Slova i u br. 18–19, str. 233–382, dakle ukupno na 200 stranica, taj je posao – izvanrednom akribijom – pregledno i upotrebljivo obavila I. Petrović, saževši i saopćivši nam gradivo iz 167 knjiga, studija i članaka. U br. 18–19, na kraju priloga, dodana je bibliografija radova i kazalo imena. 18–19/1969.

Vjekoslav Štefanić, *Prvobitno slavensko pismo i najstarija glagoljska epigrafika* (7–40). Prikazavši dosadašnje teze o postanku glagoljskog pisma, autor je na temelju izvora razradio fonološko-grafijski sustav glagoljice, prikazao područja njezina života i razvojne etape. U tom pogledu epigrafska je građa vrlo značajna zbog toga što je starija od rukopisne, što je direktno ili indirektno datirana i sigurno lokalizirana. Osim toga, epigrafska građa zanimljiva je ne samo za unutarnji morfološki razvoj glagoljice nego i za uzajamne utjecaje glagoljice i ćirilice. (Rad Vj. Štefanića tiskan je najprije na makedonskom jeziku u zborniku Slovenska pismenost, 1050-godišnjina na Kliment Ohridski, Ohrid 1966).

Olga Nedeljковиć, *Vukanovo jevanđelje i problem punog aprakosa* (41–90). Radnja je nastala povodom izdanja: J. Vrana, *Vukanovo evanđelje*, Beograd, SANU, 1967. Po mišljenju autorice, Vukanovo je evanđelje osobito važno jer pomaže da se riješi pitanje slavenskih redakcija evanđelja i da se osvijetle veze Balkana s Rusijom u XII. i XIII. st. Pretpostavlja se da je tekst punog stsl. aprakosa redigiran u Rusiji u XI. st., a Vukanovo ev. doista pokazuje dosta rusizama u leksici i morfologiji, osobito pak u fonetici, odnosno ortografiji. Prema tome, Vukanovo ev. mora da je prijepis s ruskog potpunog Evanđelja, a ne samostalno djelo srpske književnosti.

Jurij K. Begunov, *Srpskaja kompilacija XIII. v. iz „Besědy” Kozmy Presvitera* (91–108). Srpski kompilator dopunio je tekst Kozminih Besjeda (prvih osam glava) citatima iz Svetog pisma i Pseudo-Atanazijeva Sinopsisa da bi svećenstvo imalo priručnik u borbi protiv bogumila. Srpska kompilacija Besjeda važna je za utvrđivanje literame sudbine Kozmina djela u Srbiji, ali i za rekonstrukciju prvobitnog teksta Besjeda.

Dagmar Marečkova, *Moravské poselství do Cařihradu jako řecky dokument* (109–140). Uspoređujući tekst moravskog traženja misionara od cara Mihajla III. s grčkim dokumentima, autorica dolazi do zaključka da se radilo o pismu grčkog tipa. S obzirom na druge pojedinosti autorica smatra da nije u pitanju traženje nekoga konkretnog civilnog zakonika, već da je riječ o svemu onom što se odnosilo na potpuni krš-

ćanski odgoj. Grčka bi inicijativa u pripremanju misije bila veća negoli se to dosad pomišljalo.

Vjekoslav Štefanić, *Vladimir Mošin. O 75. godini života* (141–146). Kratak pregled plodnog života i djelovanja ovoga zaslužnog znanstvenog radnika dopunjen je bibliografijskim radovima (146–154).

Danijel Alerić, *Ime zagrebačkoga biskupa u zadarskoj ispravi kralja Kolomana* (155–170). Ime je dosada bilo čitano na različite načine, a autor dolazi do zaključka da ga treba čitati Sigismundus.

Anica Nazor, *Senjski Transit svetoga Jerolima i njegov predložak* (171–188). Usporedba senjskog Transita s latinskim i talijanskim tekstovima pokazuje da je senjski glagoljski Transit preveden s talijanskog originala; kao predložak mogao je poslužiti *Transito de sancto Girolamo*, izdan 1483. Prevodilac nije naveden u samom djelu, no jedan kasniji latinički podatak govori da je to bio Silvestar Bedričić. Pomišljalo se da bi prevodilac mogao biti Marulić. No, jezik Transita razlikuje se od Marulićeva jezika, a prevodilac je i slabo poznavao talijanski, što se za Marulića ne bi moglo reći. U cjelini uzeto, prevodilački bi posao Marulić bio sigurno bolje obavio.

Nikica Kolumbić, *Hrvatska srednjovjekovna poezija i drama u svjetlu naše nauke o književnosti* (189–212). U dosadašnjem proučavanju hrvatske srednjovjekovne poezije i drame autor razlikuje tri etape: 1. prvi susret s srednjovjekovnim pjesničkim tekstovima, 2. dominacija „glagoljaškog” aspekta, 3. otkrivanje jedinstva hrvatske srednjovjekovne književnosti. Nameće se danas nekoliko neriješenih pitanja: kako je nastala i razvijala se poezija i drama, što je u njoj domaće, a što strano; u čemu je kreativnost postupka „začinjavaca”; kakva je uloga srednjovjekovne poezije u razvoju hrvatskoga stiha i kakvo je mjesto te poezije u okviru evropske srednjovjekovne književnosti.

Biserka Grabar, *Glagoljski odlomak Pseudo-Tomina evanđelja* (213–232). Kao što to pokazuje većina leksema, prijevod ovoga apokrifa nastao je u Bugarskoj. Naš glagoljski odlomak pokazuje osobitu srodnost s jednim bugarskim tekstom iz XVI. st., najstarijim ckls. tekstom Tominog ev. i vjerojatno najbližim prvotnom prijevodu. Kako ni bugarski tekst nije potpun, naš tekst može dobro poslužiti za rekonstrukciju problematičnih mjesta.

U ovom broju Slova (233–382) nastavlja Ivanka Petrović prikaz ćirilometodske literature prigodom 1100. godišnjice slavenske pismenosti (v. Slovo 17, 136–188).

20/1970.

Jozef Kurz, *Nazalni vokali u Asemanovu kodeksu* (5–28). Razlikujući četiri etape u prijepisima koji prethode Asemanovu kodeksu, autor smatra da je razvoj u pisanju nazala tekao ovako: u prvotnom prijevodu svugdje se pisalo *je*; Klimentova redakcija pokušava razlikovati *ę* i *je*, ali nije dosljedna; kasniji prepisivači razlikuju *ę* i *je*; *ę* se upotrebljava iza suglasnika, *je* na početku riječi i sloga iza suglasnika. Primjeri kao *le*, *ne* govore o slabljenju palatalnosti, ali ima primjera koji slijede grafiju izvornika. Znak za *q* (bez prejetacije) dolazi na početku riječi i iza suglasnika. Susreću se kolebanja

između *ja* i *q*, dolazi i do međusobne zamjene nazala, ali nema zamjene nazalnih vokala oralnima.

Dmitrij Tschizewskij, *Ein kirchenslavisches Gedicht. Vermutlich ein Werk des hl. Method* (29–37). U Žitiju Metodija (gl. VII) sadržan je opis posljednjeg razgovora umirućeg Konstantina-Ćirila s bratom Metodijem. Uz neznatne korekture dobiva se tekst koji možemo smatrati epigramatskom pjesmom od 12 redaka (8–10 slogova) ili 6 redaka (16–18 slogova). Autor pjesme možda je sam Metodije. Postoji nekoliko sličnih pjesama Grgura Nazijanskog, crkvenog oca kojega su Braća vrlo štivala. Ne može se utvrditi je li pjesma napisana staroslavenski ili je na staroslavenski prevedena s grčkog.

Marija Pantelić, *Povijesna podloga iluminacije Hrvojeva misala* (39–96). U ovom je prilogu prikupljeno mnogo građe u želji da se iluminacija Hrvojeva misala poveže s firentinskom školom i vladavinom Anžuvinaca.

Herta Kuna, *Fragments parimejnika bosanske provenijencije* (97–102). Prema paleografskim i ortografskim osobinama ovaj je odlomak bosanskog podrijetla. Osobito se ističu značajne arhaične morfološke crte (npr. asigmatski aorist) i elementi narodnoga govora u fonetici. Važno je i to da su ovi listovi pripadali parimejniku, dakle tekstu istočne Crkve.

Anica Nazor, *Moskovski odlomak glagoljskog misala XV. st.* (102–109). Ime pisca ovog odlomka, „fratar Juraj”, sačuvano je na samom odlomku u Memento vivorum. To će biti onaj isti Juraj što je bio priorom pavlinskog samostana Sv. Spasa kod Senja, a spominje se u jednoj glagoljskoj ispravi iz 1466. Prema paleografskim i ortografskim osobinama može se odlomak datirati u XV. st., a u jezičnom pogledu pripada sjeverozapadnom čakavskom području, na kom se samostan Sv. Spasa i nalazio. Odlomak sadržava misalski tekst (možda je dio sakrifikala).

21/1971.

Ovaj je broj *Slova* izdan kao zbornik radova pod naslovom *Glagoljica – jedanaest stoljeća jedne velike tradicije*. U njemu su sadržani referati, neki od njih znatno prošireni, sa simpozija pod istim naslovom koji je održan prigodom 1100. obljetnice smrti tvorca slavenskoga pisma glagoljice i prvog prevodioca liturgijskih i biblijskih knjiga na slavenski jezik – Konstantina-Ćirila (Rim, 14. veljače 869). Simpozij je održan dijelom u Zagrebu, a zatim u Rijeci, Pazinu, Krku i Senju. Tako su domaći i inozemni predavači i gosti simpozija mogli i čuti predavanja i ujedno upoznati velik dio područja na kojem je glagoljaštvo stoljećima živjelo i sačinjavalo, posebno u hrvatskom narodu, nezaobilazan dio kulturnog života.

Vjekoslav Štefanić, *Determinante hrvatskog glagolizma* (13–30). Najbolji u to vrijeme živi svestrani poznavalac hrvatskoga glagoljaštva u svom referatu obrađuje čuvanje glagoljskog pisma u Hrvatskoj te razvoj književnosti, osobito liturgijske, ističući trajnu povezanost naslijeđene staroslavenske tradicije i hrvatskog doprinosa ovom specifičnom vidu općeslavenske, a u našem slučaju hrvatske kulture. Posebno se u tom pogledu zadržao na povijesti nekih liturgijskih tekstova (osobito oficija u čast sv. Braće, povijesti biblijskog teksta u liturgijskim priručnicima i dr.). Mogao se zbog ograniče-

nosti prostora i vremena zadržati samo na ranijem razdoblju glagoljštva u nas, ali već iz njegova izlaganja vidljivi su kasniji smjerovi razvoja ćirilometodske baštine u Hrvata.

Jovan Vuković, *Značaj hrvatske glagoljice za razvitak naših nacionalnih kultura* (31–39). Uspoređujući značenje glagoljštva s djelovanjem bosanske Crkve, autor u njemu vidi element emancipacije naših nacionalnih kultura, pripisujući osobito glagoljaštvu zaslugu za brži prodor narodnog jezika u književnu djelatnost.

Emil Georgiev, *Sāšttestvuva li ošte glagoličeski vāpros v slavjanskata filologija* (95–113). Autor svodi problematiku na nekoliko osnovnih pitanja o kojima se još uvijek više ili manje raspravlja: koju je azbuku stvorio Konstantin-Ćiril, glagoljicu ili ćirilicu; odakle su preuzeti elementi za stvaranje glagoljskih pismena; kakav je odnos između glagoljice i ćirilice; kada prvi put Ćiril pristupa stvaranju slavenskog pisma i, konačno, za koji je jezik sastavljena glagoljska azbuka.

Jerko Bezić, *Pregled dosadašnjih rezultata u istraživanju glagoljaškog pjevanja* (115–132). Iznoseći dosta iscrpno dosadašnja istraživanja na ovom području (I. Radić, B. Sokol, B. Širola, C. Rihtman, S. Preprek, V. Žganjec, E. Kōschmieder), autor sintetizira rezultate do kojih su došli, ističući stvarne teškoće da se danas u snimljenoj građi otkrije ono što je u tom pogledu naslijeđeno iz prvog razdoblja.

František Václav Mareš, *Hlaholice na Moravě i v Čechach* (133–199). Analizirajući najstarije zapisane abecedare glagoljskog pisma, autor nastoji rekonstruirati prvotni glagoljski grafemski sustav, a zatim u tom svjetlu pokazuje život glagoljice u pšemislovskoj Češkoj (g. 885–1097) i u emauskom razdoblju (1347–1530), ističući utjecaj glagoljice na Husovu pravopisnu reformu i na povezanost Hrvata i Čeha i u 20. st. preko Vajsova staroslavenskog misala.

Josip Hamm, *Ruska redakcija u glagoljskim spomenicima* (213–222). Ističući potrebu dubljeg proučavanja, osobito na području jezika rusificiranih knjiga, autor iznosi postupnost rusifikacije, posebno s gledišta grafije. Ističe također da je rusifikacija i protiv svoje volje pomogla bržem razvoju i utvrđivanju narodnog jezika u književnosti, odvajajući ga silom prilika od utjecaja liturgijskih knjiga, sve više nerazumljivih i stranih.

Vanda Ekl, *Kozičić: Od bitiê redovničkoga knjižice* (223–226). Govoreći ponajprije o značenju riječke glagoljske tiskare, autorica donosi opis ove Kozičićeve knjižice tiskane 1531.

Branko Fučić, *Najstariji hrvatski glagoljski natpisi* (227–254). Sažimljući rezultate svojih dosadašnjih istraživanja glagoljske epigrafike, Fučić na jednome mjestu opisuje, analizira i međusobno uspoređuje najstarije hrvatske glagoljske natpise (Plominski natpis, Valunska ploča, Krčki natpis, Baščanska ploča, Jurandvorski ulomci, Senjska ploča, Grdoselski ulomak i Humski grafit). Smješta ih u kulturno nasljeđe na kojem su nastali i pronađeni te ističe njihovo značenje za povijest razvoja glagoljskog pisma na hrvatskom tlu.

O slavenskoj liturgiji i glagoljskim spomenicima sačuvanim u Poljskoj izvještava Leszek Moszyński (*Liturgia slowiańska i glagolskie zabytki w Polsce*, 255–273), a o glagoljskim spomenicima u Rumunjskoj Pandlele Olteanu (*Sur les anciennes oeuvres croato-*

-*glagolitiques chez les Roumains*, 275–289). Ćirilometodska tradicija i glagoljski spomenici u Mađarskoj predmet su referata Pétera Kiralyja (*K otázke cyrilometodejských tradícií v Uhorsku: Otazka hlaholských pamiatok*, 291–300), a sumaran pregled glagoljskih spomenika u Oxfordu daje Veronica M. du Feu (*The Glagolitic Mss in the Bodley Library*, 301–303).

Sante Graciotti, *Hrvatska glagoljska književnost kao kulturni posrednik između evropskog Zapada i istočnih Slavena* (305–332). Povezanost Istoka i Zapada prisutna je već od samih početaka u hrvatskoj glagoljskoj liturgijskoj književnosti. Na području pak svjetovne književnosti, što posebno zorno pokazuje *Priča o Troji*, prevedena u Hrvatskoj i prenesena na slavenski Istok, ova je književnost most između Istoka i Zapada Evrope. Ideji univerzalnosti, naslijeđenoj iz ćirilometodske tradicije, Hrvati su ostali vjerni, a prenoseći na Istok djela svjetovne književnosti utirali su put humanističkim pogledima na književnost.

Marija Pantelić, *Odras sredine u hrvatskoglagoljskim liturgijskim kodeksima 14. i 15. stoljeća* (324–332). Zadatak postavljen u naslovu referata autorica dokazuje osobito sanktoralom liturgijskih kodeksa i djelovanjem benediktinskog, pavlinskog i franjevačkog reda (trećoredaca-glagoljaša), a zatim pokazuje povezanost gospodarskog i društvenog života s misnim i obrednim tekstovima.

Josip Bratulić, *Povijesne odrednice istarskoga glagolizma* (333–346). Prateći specifične povijesne i političke uvjete u kojima se razvijao glagoljizam u Istri, autor ujedno prati život glagoljskog pisma i književnosti od početaka pa sve do protestantskog pokreta.

Ivan Golub, *Rad Ivana Paštrića na izdavanju glagoljskih liturgijskih knjiga* (377–387). Prema dokumentima sačuvanim u Paštrićevoj ostavštini, I. Golub opisuje Paštrićevo djelatnost u pripremanju za tisak, samom tisku, pa i nakon tiska glagoljskih liturgijskih priručnika, a zatim i Paštrićev rad na crkvenoslavenskom rječniku i gramatici.

Pregled i opis hrvatskoglagoljskih spomenika otkrivenih posljednjih godina s pregledom literature o njima u svojem je referatu izradila Ivana Mulc (*Novootkriveni hrvatski glagoljski spomenici*, 388–397).

Popis i opis izdanja glagoljske senjske tiskare, pregled dosadašnjih istraživanja na tom području, posebno pak značenje neliturgijskih djela senjske tiskare za povijest čakavskog narječja obradila je Anica Nazor (*Kulturnopovijesno značenje izdanja glagoljske tiskare u Senju g. 1494–1508*, 415–442).

Andre Mohorovičić, *Umjetnost u Hrvatskoj u doba razvoja glagoljice* (399–413). Ovaj referat na neki način uokviruje istraživanja iznesena na ovom simpoziju i smješta u vrijeme i prostor općekulturnog, a posebno umjetničkog djelovanja, život i razvoj glagoljizma u Hrvatskoj, iznoseći osnovne podatke o umjetničkom stvaralaštvu od IX. do XI. st.

Spomenimo i ostale radove koji su u bližoj ili daljoj vezi s proučavanjem hrvatskoglagoljske baštine: hrvatsko-slovensku suradnju u doba protestantizma obrađuje Stanislav Hafner, *Die slovenische Reformation und der Glagolismus* (365–376), o po-

trebi novog priručnika koji bi obuhvatio nove radove o glagoljici piše Karel Horálek, *Potřeba nového kompendia hlaholice* (359–363); zatim: Andrej S. Ljvov, *Glagolica i nekotorye problemy praslavjanskoj fonetiki* (41–70), Ladislav Matějka, *Grafemski sustavi u ranoj slavenskoj pismenosti* (71–78), Olga Nedeljković, *Neke inovacije u fonološkom sistemu prvobitne glagoljice* (79–93), Haralampije Polenaković, *Grčkoti alfavit upotrebuvan vo makedonskite kniževni tekstovi vo tekot na vekovite* (201–211), Vladimir Mošin, *Prilepsko-varoški zagonetni natpis na antičkoj ploči* (347–349), Lidija P. Žukovskaja, *O glagoličeskoj tradicii v slavljanskom evangelii aprakos* (351–358).

Na kraju zbornika tiskani su *Zaključci* (443–444) koje su sudionici donijeli na simpoziju; između ostaloga, preporuča se da se pomogne nastojanje da ne nestane glagoljanja i glagoljaškog pjevanja na području gdje je ono živjelo.

22/1972.

Marija Pantelić, *Hrvatskoglagoljski odlomak „Missale festinum”* (5–25). U ovom prilogu autorica obrađuje odlomak vrlo značajan za povijest glagoljske liturgije u Hrvatskoj. Ponajprije paleografska analiza, a zatim analiza sanktorala ovoga fragmenta misala pokazuje da imamo pred sobom dokument koji nam otkriva stanje glagoljskog misala hrvatske redakcije prije stvaranja plenarnih misala u vrijeme franjevačke liturgijske reforme. Ovakvi su fragmenti rijetko sačuvani, a omogućuju nam da rekonstruiramo stanje u prvom razdoblju slavenskog bogoslužja u Hrvatskoj.

Olga Nedeljković, *Problem strukturnih redakcija staroslavenskog prijevoda Apostola* (27–40). Autorica iznova pristupa problemu evolucije staroslavenskog prijevoda Djela apostolskih i apostolskih poslanica te njihovoj sistematizaciji u tri tipa: apostoli punog teksta, kratki praks-apostoli i puni praks-apostoli. (Predmet je, dakako, značajan za povijest teksta Istočne crkve).

Vojtěch Tkadlčík, *„Právníci” v Životě Metoděově* (41–517). Sporno mjesto iz Života Metodijeva (II, 4–5) autor rješava predlažući umjesto dosadašnjih čitanja varijantu *pr’vi* (grč. hoi protoi, lat. principes).

Zdenka Kurzová-Ribarova u radu *Iz proučavanja imperativa u staroslavenskom jeziku* (52–84) obrađuje upotrebu zanimljivog imperativa u staroslavenskom jeziku u usporedbi sa stanjem u drugim slavenskim jezicima, osobito češkim. Primjeri pokazuju već od najstarijih vremena prijelaz od oblika svršenog vida prema oblicima nesvršenog vida.

O pitanju staroslavenskog trioda piše Lidija Slaveva (*Za staroslovenskiot triod*, 93–116), a o brisanju podataka o hereticima-trojezičnicima i o uvođenju pojma *novozvanih jezika u vozbranije*, s rekonstrukcijom prvotnog teksta, piše Vladimir Mošin (*Heretici trojezičnici u staroslavenskom prijevodu trioda*, 117–125). Spomenimo još i prilog Helmuta Keiperta, *Ksl. PRIJĚTELIŠTE und Vervandtes* (85–92).

23/1973.

Vladimir Mošin, *Još o Hrabru, slavenskim azbukama i azbučnim molitvama* (5–71). Autor, iskusni poznavalac problema slavenske paleografije, pronalazi u Hrabrovoj apo-

logiji, u azbučnim molitvama i abecedarijima dvije redakcije, jednu glagoljsku, vezanu uz Moravsku, a drugu ćirilsku, vezanu uz Preslav. Podaci, uspoređeni s gradom epigrafskih spomenika, pomažu rekonstrukciji prvotnog sustava glagoljske azbuke.

Ladislav Matějka, *Dvije crkvenoslavenske legende o svetom Vidu* (73–96). Poznate su dvije staroslavenske legende o sv. Vidu, jedna sačuvana u nekoliko glagoljskih brevi-jara, a druga u ćirilskom prijepisu u Uspenjskom zborniku i Praškom glagoljskom fragmentu. Autor ističe osobito dobro slaganje ove druge legende s tekstom u Pasio-nalu zagrebačke Metropolitane.

František Václav Mareš, *Proložní legenda o svätém Vítu* (97–113). Osim ćirilске le-gende o sv. Vidu i glagoljske, sačuvane u brevijarima, postoji i treća, proložno žitije, skraćeno prema ćirilskoj legendi. U njoj se nalaze i rusizmi i bugarizmi, pa ostaje otvo-reno pitanje je li proložno žitije nastalo na slavenskom Jugu ili u Rusiji.

Boris I. Skupskij, *Slavjanskij perevod L. XXIII, 45* (115–140). Na obilnoj građi autor uspoređuje slavenski prijevod Lk 23,45. Uspoređujući slavenski prijevod s grčkim tekstovima, dolazi do zaključka da je ipak u slučaju staroslavenskog dativa apsolut-nog riječ o prijevodu grčkog genitiva apsolutnog (*slncu omrkšu* – grč. *toû heliôu ekleipontos*, u nekim kodeksima). U upotrebi pak riječi *opona* mjesto *katapetasma* u Mk 15,38 vidi se težnja za unifikacijom prijevoda različitih mjesta u mlađim kodek-sima.

Biserka Grabar, *Mučenje sv. Jakova Perzijanca u hrvatskoglagoljskim odlomcima XIV. st.* (141–160). Istražujući podrijetlo dvaju tekstova koji sadržavaju Muku sv. Jakova Perzijanca, autorica pronalazi dva srodna teksta srpske redakcije i jedan tekst ruske. Naš prijevod potječe iz zajedničkog im arhetipa, bliskog Suprasaljskom zbor-niku, a prevedenog s grčkoga.

Marija Pantelić, *Hrvatskoglagoljski amulet tipa Sisin i Mihael* (161–196). Amulet je sačuvan u Vatikanskoj biblioteci (Cod. Illir. 11). U radu je prikazana literatura o sla-venskim amuletima, zatim je analiziran sadržaj hrvatskoglagoljskog amuleta (zakli-njanja, molitve, zazivi) i karakteristike jezika i pisma. Konačno je određeno mjesto našeg amuleta u svjetskoj amuletskoj baštini.

Josip Tandarić, *Novi staroslavenski misal* (205–209). U obnovljenoj češkoj redakciji priređen je priručni misal prema reformi II. vatikanskog sabora. Misal sadrži prijevod novih euharistijskih molitava s odabranim misnim obrascima za blagdane na koje je u nadbiskupiji olomuckoj dopuštena upotreba staroslavenskog liturgijskog jezika u misi.

24/1974.

Ovaj broj časopisa donosi tekstove referata koji su održani na simpoziju o slavenskom pateriku (knjigama svetih otaca) u Beču od 19. do 22. svibnja 1974. Paterička knji-ževnost u Hrvata, uspoređena s drugim, južnoslavenskim i istočnoslavenskim književ-nostima nije tako bogata. Stoga se na pojedinim referatima nećemo posebno zadržavati.

Na prvome mjestu međutim u ovom broju Slova (I–V) nalazi se prikaz života i rada

višegodišnjeg direktora Staroslavenskog instituta i ujedno urednika Slova i Radova Staroslavenskog instituta, uglednog slavista i prvaka u proučavanju hrvatskog glagoljizma, prof. dra h. c. Vjekoslava Štefanića (1900–1975). Preminuo je iznenada 24. veljače 1975, tek koji dan nakon što je potpisao imprimatur posljednjeg broja Slova (24) koji je on uredio. Bez njegova djela naša bi kultura bila bitno siromašnija, pogotovo pak ako je riječ o proučavanju hrvatskoga glagoljizma, kojemu je on u pravom smislu riječi posvetio život.

Josip Hamm, *Paterik kod Hrvata* (189–201). U starijoj hrvatskoj književnosti poznata su dva paterička teksta, „Žića svetih otaca” (izdao ih V. Premuda, *Starine* XL, Zagreb 1939, 103–224) i „Dijalozi Grgura Velikoga”, vlasništvo Instituta za slavensku filologiju Bečkog sveučilišta. Autor se zadržava na ovom drugom tekstu, prijevodu s talijanskoga. To, kao što autor ističe, nije više samo nabožno štivo nego umjetnička proza koja ne zaostaje za svojim izvorima, proza na kojoj se počela izgrađivati hrvatska renesansna poezija.

Ostali su prilozi u ovome broju: Olga Nedeljković, *Problem tipologije slavenskog paterika* (7–16); František Václav Mareš, *S. Gregorii Magni Dialogorum libri IV – Die „Bücher der Väter” der Vita Methodii* (17–39); Christian Hannick, *Die griechische Überlieferung der Dialogi des Papstes Gregorius und ihre Verbreitung bei den Slaven im Mittelalter* (41–57); William R. Veder, *La tradition slave des Apophthegmata Patrum* (59–94); Jerzy Rusek, *O tzw. Pateryku kompilacyjnym* (95–107); Leszek Moszyński, *Rzeczowniki złożone Synajskiego pateryka na tle złożeni kanonu staro-cerkiewno-slowiańskiego* (109–124); Gerhard Birkfellner, *Gregorius I. der Grosse und die slavischen „Paterika”* (125–133); Richard Pope, *N. van Wijk's edition of the Andron hagion biblos* (135–137); Biljana Jovanović, *Pečki paterik, Tri jezičke redakcije slovenskog Skitskog paterika* (139–188); Ján Stanislav, *Problém slovakizmov v staroslovienských (staroslovanských) pamiatkach* (203–220); Vangelica Despodova, *Kon zapisite vo eden Apostol* (221–230).

25–26/1976.

Ovaj dvobroj *Slova* posvećen je dru Josipu Hammu, višegodišnjem uredniku časopisa od početka njegova izlaženja, nekadašnjem red. sveuč. profesoru Zagrebačkog sveučilišta, a zatim red. prof. Bečkog sveučilišta, o sedamdesetoj obljetnici života. Stoga je nakon posvete i kratke bilješke o jubilarcu (str. 6) donesena *Bibliografija znanstvenih i stručnih radova Josipa Hamma* (7–16) koju je sabrao Ivan Bakmaz. Bibliografija obuhvaća više od 200 bibliografskih jedinica. U dvobroju su objavljeni radovi različita sadržaja, a mi se pobliže zaustavljamo na radovima vezanima uz problematiku hrvatskog glagoljaštva.

Vjekoslav Štefanić, *Nazivi glagoljskog pisma* (17–76). Ovaj, posmrtno tiskan i ne posve dovršen rad, iznosi građu za povijest nazivlja glagoljskog pisma od 9. do 20. st. Nakon mnogih naziva (kurilovica, littera s. Hieronimi, pismo slovënsko, littera s(c)lava/slavonica, knjigi hrvatske, ilirsko pismo, azbuka, bukvice, popovica) konačno se ustalio već prije poznati naziv glagoljica (od stsl. glagolati) zaslugom Ivana Berčića u njegovim znanstvenim radovima.

Branko Fučić, *Ročki glagoljski abecedarij* (193–201). Riječ je o grafitu u crkvi sv. Antuna opata u Roču. U abecedariju se pojavljuju slova koja paleografski pripadaju dijelom 12., a dijelom 13. st. Stoga se abecedarij datira u vrijeme oko 1200. godine. Tu je dakle sačuvana hrvatska glagoljica starijeg tipa (ima dva znaka za poluglas i jedan za nazal). Osobito je pak važno to što ovaj abecedarij nije zapisala strana ruka, nevješta glagoljskom pismu, već ga je urezala u zid izvježbana ruka samoga glagoljaša.

Moshé Altbauer, *Glagolickie fragmenty chorwackiego Psalterza JAZU* (263–271). Autor analizira tekst ps. 38. u psaltiru III. c 12 JAZU i pronalazi leksičke razlike u usporedbi s Fraščićeveim psaltirom, a uglavnom slaganje s Lobkowiczevim i Pariškim (u Code Sl. 11) psaltirom.

Marija Pantelić, *Pashalne tabele i datiranje glagoljskih kodeksa* (273–293). U ovom radu po prvi se put sustavno pokušava odgonetnuti zamršeno formiranje pashalnih tablica u hrvatsko-glagoljskim misalima i brevijarima i ispitati njihova pouzdanost za datiranje spomenika. Zaključak je: pashalne tablice imaju vrijednost za datiranje ukoliko je sam pisac posebno označio uskrсне datume i ako se tome očito ne protive jezične i paleografske osobine kodeksa.

František Václav Mareš, *Moskevská Mariánská mše* (295–326). Moskovska marijanska misa ruskoslavenski je ćirilicom pisani prijevod zavjetne mise u čast Bl. Dje. Marije, preveden s hrvatsko-glagoljskog predloška koji stoji između najstarijega glagoljskog misala (Vat. Illir. 4) iz prve četvrti 14. st. i Hrvojeva misala iz 1404. U jeziku mise nalaze se elementi bjeloruskog i poneki polonizam, pa se pretpostavlja da je prevodilac Bjelorus, benediktinac, brat laik u samostanu s glagoljskom liturgijom. Ovaj prijevod pokazuje da je hrvatsko-glagoljska liturgija, iako u ograničenu opsegu, djelovala daleko preko svojih izvornih granica.

Josip Bratulić, *Iz problematike proučavanja hrvatskih pravnih spomenika kao spomenika književnosti* (363–382). Obradujući pravne spomenike koji su u 19. st. bili za znanost samo povijesni dokument, autor pronalazi u njima književno vrijedne tekstove i zalaže se za njihovu književnu (estetsku) znanstvenu procjenu.

Branko Fučić, *Glagoljski natpis XVI. st. iz Zrenja* (383–387). Natpis u Zrenju, uklesan na kamenoj ploči, izdao je već I. Kukuljević i Luka Jelić. Natpis je međutim iščezao, te Fučić prema rukopisnim skicama natpisa daje njegovo novo čitanje.

Josip Tandarić, *Još jedan odlomak prvotiska misala iz 1483.* (389–391). Novopronađeni odlomak misala iz 1483. (sada u knjižnici JAZU) ima 64 lista i ne pripada nijednom do sada poznatom nepotpunom primjerku misala. Misal je bio u uporabi 1531. u Sikovu nedaleko Turnja, a zanimljiv je u njem glagoljski zapis, izvod iz oporuke Šimuna Detrišića iz 1428.

Radoslav Katičić, *Zapisi s izvorišta* (393–406). Nizom primjera u ovom radu autor upozorava na neočekivanu a vrlo istaknutu sadržajnu i izražajnu srodnost stihova najstarije hrvatske pjesmarice (u Code Sl. 11) i Krležine kajkavske lirike. Premda nesvjesno, Krleža nastavlja na djelu bezimenog začinjavca, a to govori o jedinstvenoj neprekinutoj inspiraciji hrvatske književnosti, bez obzira na pismo ili narječje kojim je pisana, ili pak na vrijeme u kojem je stvarana.

Ostali su prilozi u ovom dvobroju: Leszek Moszyński, *Kanony Euzebiusza v glagolskim rękopisje Kodeksu Zografskiego* (77–119); Péter Király, *ŽK VIII, 23: vlčský vyjušte* (121–126); Joseph Schütz, *Anmerkungen zur Vita Methodii* (127–137); Kapitolina I. Hodova, *K voprosu o različienii grammatičeskogo roda v staroslavjanskom jazyke* (139–145); Kiril Mirčev, *Starobǎlg. a ne n'* (147–149); Andrej C. Ljvov, *Staroslavjanskje ništ – ubog – nebog – bǎd'n – malomošt* (151–168); Radmila Ugrinova-Skalovska, *Za nekoj osobenosti na makedonskata varijanta na crkvovnoslovenskiot jazik* (175–184); Blaže Koneski, *Sedmočislenici* (185–190); Ivan Dujčev, *Literatur und Kunst gegen „Ariana haeresis“ in Südost-Europa* (203–211); Herta Kuna, *Jezičke karakteristike glosa u bosanskom jevanđelju iz Srećkovićeve zaostavštine* (213–230); Pavao Anđelić, *Postojbina i rod Divoša Tihoradića* (231–241); Gerhard Birkfellner, *Zur Literaturgeschichte einiger kirchenslavischer Codices vom Berge Athos in der Österreichischen Nationalbibliothek* (241–254); Horace G. Lunt, *The Byčkov Psalter* (255–261); Dmitrij Tschizewskij, *Zu den Gedichten von I. Bunić-Vunić, I. Summationsschemata* (407–418).

27/1977.

Boris I. Skupskij, *K voprosu o latinskom vlijanii na slavjanskij perevod evangelija* (5–26). Pouzdanih slučajeva oslanjanja na latinski tekst u slavenskom prijevodu evanđelja nema u prvobitnom sastavu, kratkom aprakosu. Dapače, autor prvobitnog slavenskog teksta punog aprakosa nastojao je ukloniti tragove latinskog utjecaja, koji su se mogli naći u prijevodu četveroevanđelja, i tako približiti slavenski prijevod grčkom tekstu prema određenim grčkim rukopisima. Tako već prihvaćeno mišljenje o „istočnoj” redakciji prvobitnog slavenskog teksta punog aprakosa nalazi novu potvrdu.

Olga Nedeljković, *Crkvenoslavenske tekstološke paralele u prijevodu Zlatoustove homilije „I ježe ne suditi na lica”* (27–60). Autorica dolazi do zaključka, nakon analize teksta, da su obje redakcije homilije načinjene na osnovi različitih predložaka stsl. prijevoda, a ne jedna na osnovi druge. U slavenskom su prijevodu nastale mnoge prilagodbe, pojednostavljenja i slavizacije, osobito u tekstu Mihanovićeve homilijara. U Uspenskom zborniku bolje je sačuvan stsl. izvornik, premda je i u taj često slobodno prevođen po smislu. Usprkos svemu tome, slavenski prijevod pokazuje raznolikost i bogatstvo jezika te izvanrednu jezičnu kreativnost.

Biserka Grabar, *Legenda o sv. Aleksiju u hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti* (61–83). Hrvatskoglagoljski tekst je uspoređen s pet ćirilskih izdanih prijepisa i s tri rukopisna. Na temelju usporedbe postaje jasno da su neke razlike među tekstovima nastale kao prepisivačke pogreške. Naš je tekst bliži tekstu Zlatostruja i tekstu izdanu od Novakovića negoli drugim tekstovima. Jezična analiza pokazuje da je predložak morao biti staroslavenski. Nakon radnje dodan je transliteriran latinicom hrvatskoglagoljski tekst legende.

Vojtěch Tkadlčík, *O datování hlholských služeb o sv. Cyrilu a Metoději* (85–128). Autor pobija ranija mišljenja o podrijetlu oficija u čast sv. Braće u hrvatskoglagoljskim brevijarima. Smatra da su oficiji nastali u praškom samostanu Emausu za ta mošnje potrebe, a onda su preneseni u Hrvatsku i prilagođeni franjevačkom oficiju.

U prilog svome mišljenju autor navodi leksičke primjere iz Emauskog evanđelistara, a zatim iz staročeškog prijevoda Biblije. Utemeljenje praškog Emausa smatralo se kao „canonizatio aequipolens” sv. Braće te je tada dopušteno njihovo štovanje. U Hrvatsku bi pak njihov oficij imao biti prenesen i prerađen sedamdesetih godina 14. st.

Josip Tandarić, *Hrvatsko-glagoljski Padovanski brevijar* (129–147). Opisan je novo-otkriveni hrvatskoglagoljski brevijar. Po prvi put donesen je i potpun homiletski sastav jednog brevijara. I sadržajna i jezična usporedba Padovanskog brevijara pokazuje veliku srodnost s I.vrbničkim brevijarom, od kojega je ipak nešto mlađi jer ima i mlađe oficije (u čast Presv. Trojstva i na Tijelovo) kojih I.vrbnički nema.

Jaroslav Šidak, *Heretička „Crkva bosanska”* (149–184). Autor želi još jednom na jednome mjestu iznijeti rezultate proučavanja problematike o Crkvi bosanskoj, prisutnog u znanosti više od jednog stoljeća. Mišljenje Račkoga o dualističkom karakteru „bosanske hereze” i njezinom postupnom približavanju kršćanskom pravovjerju opet se u znanosti prihvaća. Prihvaća se također monaško obilježje bosanskih krstijana. Pokušaj da se u ornamentici stećaka i rukopisnih kodeksa nađu dokazi dualističkog vjerovanja ne daju rezultata. Na koncu autor kratko prikazuje povijest „Crkve bosanske” i njezino nestajanje s nestankom srednjovjekovne bosanske države.

28/1978.

I ovaj broj, kao i prije toga broj 24, donosi tekstove referata održanih na znanstvenom savjetovanju o staroslavenskom pateriku. Savjetovanje je održano 17. i 18. listopada 1977. u Krakovu. Raspravljanje nema posebnog značenja ni za hrvatsko-glagoljsku književnost ni općenito za srednjovjekovnu hrvatsku književnost, budući da su paterički tekstovi u njoj rijetki; stoga navodimo samo naslove referata objavljenih u ovom broju. Josip Hamm, *Nesvršena trilogija (Uz raspravljanje o Metodijevu pateriku)* (7–15); Svetlana Nikolova, *Problemät za izdavaneto na svodnija paterik* (17–24); William R. Veder, *Welche Paterika lagen vor 1076 in slavischer Übersetzung vor?* (25–34); Ryszard Luźny, *Kijowski siedemnastowieczny wariant cerkiewno-slowiańskiego Pateryka* (35–44); Gerhard Birkfellner, *Paulos Euergetinos und die dritte kirchen-slavische Übersetzung der Dialoge Gregors des Grossen* (45–56); Aleksander E. Naumow, *Miejscę Pateryka w systemie literatury cerkiewnoslowiańskiej* (57–66); Leszek Moszyński, *Grezyzmy w Pateryku synajskim* (67–76); Ekaterina Dogramadzieva, *Prevodačeski pohvati pri predavaneto na sąjuznite sredstva v sinajskija paterik* (77–82); Wanda Stępniaćkówna, *Wyrazy nazywające kler w Pateryku skitskim i synajskim* (83–88); Angelina Minčeva, *Za sintaksisa na sinajskija paterik* (89–104); Alfred Zaręba, *Crkveno drug’da, drug’de i srodne tvorbe* (105–106); Jerzy Rusek, *Pateryk ryłski nr 2/25* (107–120).

29/1979.

Josip Tandarić, *Ordo missae u Pariškom zborniku Slave 73* (5–30). Misni red ovog zbornika razlikuje se od svih drugih srodnih tekstova u hrvatsko-glagoljskoj liturgijskoj književnosti. U mnogim pojedinostima slaže se s galikanskim, njemačkim i talijanskim misalima. Premda je zapisan razmjerno kasno (1375) kad je već plenarni misal franjevačke reforme odavna u uporabi, u njemu se čuvaju osobine karakteristične za ranija razdoblja te se čini, osobito zbog srodnosti s Vat. Illir. 4 a različitosti od mla-

đih misala, da imamo pred sobom redakciju misnoga reda kakav je bio u uporabi prije franjevačke reforme.

Marija Pantelić, *Kalendar II. novljanskog brevijara iz 1495. god.* (31–82). Riječ je o najpotpunijem, a ujedno najšarolikijem hrvatsko-glagoljskom kalendaru nekoga kodeksa. U njemu su zabilježeni sveci koji se štuju u različitim pokrajinama i u različitim redovima, a osobito se ističe veza sa Sjeverom (Mainz, Speyer, Worms, Metz i posebno Trier). U neku ruku sva povijest slavenskog bogoslužja u Hrvatskoj nalazi odraza u ovom zanimljivom kalendaru. Osnovni sloj su blagdani naslijeđeni iz ćirilometodskog razdoblja, zatim su uneseni benediktinski blagdani; na to su nadošli franjevački blagdani, koje su preuzeli pavlini i njima nadodali svoje, zajedno s oficijima tipičnima za pavlinski red.

Gerhard Birkfellner, *Die „O-Antiphonen“ altkroatisch* (83–92). Kao primjer visoke razine prijevoda u hrvatskoglagoljskoj liturgijskoj književnosti obrađuje autor prijevod „velikih antifona“ za posljednjih sedam dana pred Božić. Prijevod je preuzet iz Cod. slav. 8* bečke Nacionalne biblioteke (listovi uvezani zajedno s misalom kneza Novaka, a potječu iz 13. st.) i uspoređen s mlađim tekstom iz brevijara Vida Omišljana i II. novljanskog brevijara.

Valentin Putanec, *Značenje riječi psaltir „bukvar“* (93–98). Autor prati značenje riječi psaltir u različitim priručnicima za osnovnu pouku u čitanju. Psaltir znači početnicu ne samo u hrvatskom jeziku već i u mletačkom i furlanskom narječju, te je naše značenje preneseno vjerojatno iz talijanskog jezika.

Olga Nedeljković, *Slavjanskaja filologija v trudah ital'janskogo slavista professora Rikkardo Pikkio* (97–132). U ovoj opširnoj radnji na ruskom jeziku autorica daje iscrpan prikaz bogatog istraživačkog rada talijanskog slavista Riccarda Picchija tiskanih do 1977. godine.

30/1980.

Pavel Vyskočil, *Rusizmy v Apoštolári Ochridském* (7–15). Ohridski apostol, makedonski spomenik iz kraja 12. st., osim neologizama uvjetovanih sredinom u kojoj je nastao ima i leksičkih i fonetskih rusizama. Prema tome, prije negoli je prepisan u Makedoniji, ovaj je spomenik morao proći kroz rusku jezičnu sredinu iz koje bi potjecale ruske leksičke inovacije.

Josip Tandarić, *Hrvatsko-glagoljski ritual* (17–87). U ovom su radu prikazana ponajprije dosadašnja istraživanja hrvatsko-glagoljskog rituala, zatim je donesena bibliografija ritualnih tekstova (u misalima, brevijarima, ritualima, zbornicima – rukopisnima i tiskanima, zaključno s Brozićevim izdanjem 1561). Obrađeno je podrijetlo glagoljaškog rituala u svojem istočnom i zapadnom elementu. Prema ritualnim tekstovima koji se nalaze u misalima i ovdje je dobivena podjela na južnu i sjevernu skupinu hrvatsko-glagoljskih misala. Konačno su obrađeni evanđeoski tekstovi sadržani u ritualu i uspoređeni s istovjetnim tekstovima misala; usporedba pokazuje da su tekstovi evanđelja u ritualima morali biti preuzeti iz starijih izvora, bližih stsl. tekstovima, te da se stoga mora pretpostaviti postojanje hrv.-glagoljskih četveroevanđelja.

Ksenija Rezić, *Perfektivni imperfekt u glagoljskom lekcionaru i u starijoj hrvatskoj*

književnosti (89–100). Građa upotrijebljena u ovom radu pokazuje da se perfektivni imperfekt upotrebljava kao stilem u ćirilometodskoj književnoj školi, a zatim, neovisno o tradiciji, kao stilski obilježen izraz u narodnom jeziku, osobito u čakavskoj književnosti.

Vasilij Pucko, *Slavjanskaja nadpis' na kreste-relikvarii iz Polocka* (101–121). U ovom relikvijaru nema relikvija ruskih svetaca ni svetaca kanoniziranih poslije 1054. Sastavljač natpisa na njem morao je pripadati vitebsko-polockom dijalektu, a graver je vjerojatno prenosio zapis bez razumijevanja sadržaja, budući da ima mnogo pogrešaka. Križ-relikvijar nije stariji od druge polovine 16. st.